

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
Відділ початкової освіти імені О. Я. Савченко
Відділ порівняльної педагогіки

Надія Бібік, Олена Локшина, Оксана Онопрієнко, Олег Топузов

**РЕЗУЛЬТАТИ ОНЛАЙН ОПИТУВАННЯ
«ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В 2022 РОЦІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ»**

Аналітичний звіт

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
Відділ початкової освіти імені О. Я. Савченко
Відділ порівняльної педагогіки

Надія Бібік, Олена Локшина, Оксана Онопрієнко, Олег Топузов

**РЕЗУЛЬТАТИ ОНЛАЙН ОПИТУВАННЯ
«ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В 2022 РОЦІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ»**

Аналітичний звіт

Електронне видання

2023

УДК 37.014.09

Авторський колектив:

Надія Бібік, Олена Локшина, Оксана Онопрієнко, Олег Топузов.

Результати онлайн опитування «Організація початкової освіти в 2022 році в умовах воєнного стану»: аналітичний звіт [Електронне видання] / [авт. кол.: Бібік Н., Локшина О., Онопрієнко О., Топузов О.]. – Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2023. – 38 с.

В аналітичному звіті наведено результати опитування фахівців початкової освіти щодо організації навчання у початковій школі в період після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року та 31 травня 2022 року (офіційне закінчення 2021–2022 н.р.). Опитування проводили науковці Інституту педагогіки НАПН України. Висновки, складені на основі відповідей респондентів, окреслюють можливі варіанти організації початкової освіти в умовах війни. Наголошено на актуальності подальшого розвитку дистанційного формату навчання в Україні в умовах воєнного стану та реалізації системної політики влади щодо підтримки педагогів, яка має включати як психологічну підтримку, так і розвиток методичного забезпечення навчання в умовах війни.

УДК 37.014.09

© Інститут педагогіки. Відділ початкової освіти ім. О. Я. Савченко, Відділ порівняльної педагогіки, 2023

© Бібік Н., Локшина О.,
Онопрієнко О., Топузов О., 2023

Зміст

1. Вступ. Аргументація ідеї дослідження	4
2. Методологія дослідження	6
3. Загальні відомості про учасників дослідження.....	8
4. Результати дослідження	9
4.1. Умови праці і навчання учасників освітнього процесу	9
4.2. Характеристика навчального процесу	17
4.3. Найбільш затребувані якості для навчання в кризових умовах...20	
4.4. Запити вчителів початкових класів щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.....	23
5. Загальні висновки	30
Додатки	32

1. ВСТУП. АРГУМЕНТАЦІЯ ІДЕЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

З проголошенням незалежності у 1991 р. Україна розпочала будівництво суверенної демократичної держави. Намагання Російської Федерації відновити російську імперію та контроль над частиною світу, втрачений з розпадом СРСР, стало причиною загарбницької антиукраїнської політики. За президенства путіна повернення Росії європейської та світової гегемонії розглядається як неможливе без захоплення України. Це спричинило відкриту російську збройну агресію, починаючи із анексії Криму та війни на Донбасі у 2014 р. 24 лютого 2022 р. росія розпочала широкомасштабне військове вторгнення в Україну з метою геноциду українського народу та ліквідації державності.

Війна принесла горе і смерть українцям, завдала страшної шкоди дітям. За даними Офісу Генпрокурора України, з початку повномасштабної війни росії проти України 1298 дітей постраждали в Україні: з них 443 загинуло, 855 отримали поранення¹.

Війна в Україні спричинила руйнацію мережі закладів освіти. За даними Міністерства освіти і науки України внаслідок війни 2827 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів. 342 з них зруйновано повністю станом на грудень 2022 року². «У всьому світі школи та університети зазнають бомбардувань, обстрілів та підпалів. Дітей, вчителів та викладачів вбивають, травмують, викрадають або безпідставно затримують. Крім того, сторони збройних конфліктів використовують освітні установи у якості баз, казарм або центрів затримання. Такі дії завдають шкоду учням, студентам та педагогічному персоналу, позбавляють величезну кількість дітей та студентів їх права на освіту, таким чином руйнуючи фундамент, на якому громади будують своє майбутнє. У багатьох країнах збройні конфлікти продовжують руйнувати не тільки шкільну інфраструктуру, але й надії та прагнення цілих поколінь», наголошується у

¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-443-ditini-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-17261>

² <https://saveschools.in.ua/>

Декларації про безпеку шкіл (2015)³. Тому, важливим в умовах війни є продовження процесу навчання в інший спосіб, за рахунок чого учні матимуть доступ до навчання, не зважаючи на переривання звичайної системи освіти, підкреслюється у документі Глобальної коаліції на захист навчальних закладів від нападів у документі «Що міністерства можуть зробити для захисту навчальних закладів від нападів та використання у військових цілях. Комплекс Дій» (2015)⁴.

Для відновлення навчального процесу МОН України впродовж короткого часу сформувало засади інституційно-правового регулювання освітньої сфери на період дії воєнного стану. Таке регулювання здійснюється відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами та доповненнями)⁵, Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022⁶, затвердженого Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX. Лист МОН «Про організацію освітнього процесу в умовах військових дій» від 06.03.2022 № 1/3371-22⁷; Накази МОН України «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 № 235⁸; «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» від 28.03.2022 № 274⁹, Лист МОН «Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу» від 29.03.2022 № 1/3725-22¹⁰ та ін. створили інституційне підґрунтя для продовження навчання, захисту учасників освітнього процесу, збереження майна закладів освіти, здійснення в разі потреби евакуаційних заходів. Втім, очевидно, що здобувачі освіти та вчителі змушені були продовжувати навчання у незвичних для себе умовах, або взагалі навчальний процес у деяких регіонах було припинено.

³ <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/>

⁴ <https://protectingeducation.org/publication/what-ministries-can-do-to-protect-education-from-attack-and-schools-from-military-use-a-menu-of-actions/>

⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁷ https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/

⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>

⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274729-22#Text>

¹⁰ <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-pochatkovij-shkoli-v-umovah-voyennogo-chasu>

2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою дослідження стану початкової ланки освіти в Україні в умовах воєнного стану науковці Інституту педагогіки НАПН України вивчили думку фахівців початкового навчання. Це стало можливим завдяки спільній роботі науковців Інституту педагогіки, що займаються широким колом питань розвитку початкової освіти, а також педагогів-практиків закладів загальної середньої освіти.

Дослідження охоплювало часовий проміжок від 24 лютого 2022 р. (початок війни) до 31 травня 2022 (офіційне завершення навчального року).

У ході підготовки інструментарію для вивчення окресленої проблеми бралися до уваги об'єктивні умови життєдіяльності, в яких вимушено опинилися учасники дослідження, а також їхній складний психологічний стан, викликаний переважаючими негативними емоціями стосовно ситуації в країні. У зв'язку з цим інструментарій обмежувався анкетною, в якій концентровано й дозовано були вміщені блоки суттєвих для середовища освітян питань, зокрема такі:

I. Соціально-демографічний паспорт респондента / респондентки (вікова категорія; стать; освітня кваліфікація; професійна посада; місце проживання в час війни; воєнний статус закладу освіти; місце перебування під час війни; відсутність чи наявність насильства по відношенню до особи респондента / респондентки.

II. Змістова частина.

II.1 Інфраструктура (стан будівлі закладу освіти; стан організаційних умов).

II.2 Організація освітнього процесу (спосіб організації освітнього процесу; наявність технічних ресурсів для виконання діяльності; забезпечення зв'язком; кількісне охоплення освітнім процесом здобувачів освіти; характеристика організаційних умов для навчання дітей; тривалість навчальних занять; формат організації навчальних занять; наявність навчальних матеріалів у дітей; доступ учителів до навчально-методичних матеріалів).

II.3. Зміст освіти (міра опрацювання з учнями навчального матеріалу; наявність завдань для самостійної роботи дітей; можливість контролювати виконання учнями завдань; міра засвоєння учнями навчального матеріалу).

II.4. Психологічний стан (характеристика психологічного стану вчителів під час роботи; характеристика психологічного стану учнів під час занять).

II.5. Оцінка досвіду (перелік умінь учнів, найбільш корисні під час навчання в умовах воєнного стану; перелік умінь учнів, яких бракувало для навчання в умовах воєнного стану; перелік професійних умінь, найбільш корисних для роботи в умовах воєнного стану; самооцінка браку професійного досвіду вчителів).

III. Рекомендаційна частина (пропозиції вчителів щодо: організації навчального процесу в умовах воєнного стану; оптимізації та адаптації змісту навчання; забезпечення прийнятної для діяльності психологічної атмосфери).

Підготовлений інструментарій був укладений у формі анкети, що являла собою систему питань. Одна частина з них подавалась у вигляді питань тестового характеру (з вибором однієї або кількох прийнятних відповідей із запропонованих варіантів); інша – у вигляді питань, що передбачали відкриті розгорнуті відповіді учасника / учасниці опитування.

Вибір респондентів відбувався із числа учасників спільнот освітян у фейсбуку, що працюють у галузі початкової освіти. Потенційним учасникам опитування у приватних повідомленнях була надіслана пропозиція участі в заході, де зазначалися ініціатори, мета та орієнтовний обсяг запитань. Після надання згоди від педагогів-практиків, їм через електронне листування був надісланий текстовий документ із анкетною. Регламент для надання відповідей не встановлювався. Спосіб надсилання заповненої анкети обирався самими учасниками опитування.

3. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні взяли участь 56 респондентів із 20 областей України і міста Києва. Вони презентують всі регіони країни, в тому числі ті, де ведуться активні військові дії, або тимчасово перебувають під окупацією агресора. Це були 54 жінки (96,5 % опитаних) і 2 чоловіків (майже 3,5 %), що релевантно відображає розподіл за гендером фахівців, зайнятих у галузі початкової освіти в нашій країні. Щодо вікового складу учасників, то 2 учасниці (майже 3,5 %) – це особи віком до 30 років; 9 учасників (16 %) – особи 30 – 39 років; 16 учасників (майже 28,5 %) – особи 40 – 49 років; 22 учасниці (майже 39,5 %) – особи 50 – 59 років; 7 учасниць (12,5 %) – особи віком від 60 років. Такий кількісний розподіл цілком відображає представництво фахівців початкової освіти в Україні за віковим складом.

Всі учасники опитування є фахівцями початкового навчання. 2 із них (3,5 %) мають професійний рівень бакалавра; решта – 54 особи (96,5 %) – це фахівці із повною вищою педагогічною освітою. 11 респондентів (19,6 %) мають додаткову спеціалізацію, а саме: 3 вчительки мають додатковий фах практичного психолога, 3 – вчителів інформатики, 1 – викладача хореографії, 1 – вчителя музики, 1 – вчителя української мови та літератури, 1 – вчителя географії, 1 – вчителя історії. 43 вчителів (76,8 %), що брали участь в опитуванні, мають вищу кваліфікаційну категорію, серед них 8 (14 %) – зі званням вчителя-методиста і стільки ж – зі званням старшого вчителя. 50 респондентів (89 %) працюють на посаді вчителя початкових класів; 6 осіб (11 %) суміщають роботу вчителя з посадою заступника директора закладу освіти. 27 (48,2 %) із них працюють у міській місцевості; 29 (51,8 %) – у сільській. Такий розподіл учасників опитування за місцевістю розташування закладу освіти наближається до статистичного показника по країні (відповідно 42,7 % і 57,3 %).

Отже, учасники опитування мають достатньо високий рівень фахової обізнаності та професійного досвіду, що дозволяє для формування наших висновків спиратися на їхні міркування щодо аналізу ситуації.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

4.1. Умови праці і навчання учасників освітнього процесу

Як засвідчують результати опитування заклади освіти, де працюють респонденти, не були переміщені під час воєнних дій. Водночас, 5 респондентів (9 %) зазначили, що населений пункт, у якому знаходиться заклад освіти, перебував під час навчального процесу під окупацією російських військ.

43 респонденти (76,8 %) зазначили, що під час проведення занять після 24 лютого 2022 (тобто, від початку війни) перебували у звичному місці проживання. 11 вчителів (19,6 %) працювали в Україні, але в переміщеному місці. 1 вчителька (1,8 %) продовжила свою роботу з-за кордону, а 1 – залишаючись на окупованій території, не змогла виконувати свої професійні функції. Зауважимо, одна респондентка засвідчила, що після проведення занять зі своїм класом за основним місцем роботи на волонтерських засадах проводила онлайн заняття для учнів, чиї вчителі не мали можливості працювати.

Відповідаючи на питання: «Чи відчували ви прояви насильства під час вашої роботи (фізичне, психологічне, адміністративне, гендерне, інше) після початку військової агресії 24 лютого 2022?», 53 учасники дали негативну відповідь. Водночас 3 осіб (5,4 %) із числа тих, що працювали на зайнятій ворогом території, засвідчили по відношенню до себе прояви психологічного насильства, яке проявлялося через постійні загрози вибухів, примушування до співпраці з окупаційною владою.

Важливим для організації навчального процесу в початковій школі є освітнє середовище. Відомо, що під час війни приміщення закладів освіти зазнали значних руйнувань. Це, безумовно, вплине на здійснення освітньої діяльності та на її якість. Наше опитування охопило завершення 2021 – 2022 навчального року, коли тривала перша фаза воєнних дій. Станом на той час 49 учасників опитування (87 %) указали, що їхній заклад освіти не постраждав під час війни. Разом із тим, одна респондентка зауважила, що її заклад освіти хоч і вцілів, але був захоплений

окупаційною владою. 4 учасники (7 %) засвідчили, що їхні заклади зазнали часткових ушкоджень. Серед опитаних учителів виявились двоє (3,5 %), чії заклади освіти були повністю зруйновані. Одержані дані корелюються із відсотковою частиною по країні пошкоджених (6 %) і зруйнованих (1 %) на той час закладів загальної середньої освіти, що засвідчує презентабельність наших висновків. Покажемо цей розподіл на діаграмі (рис. 1).

Водночас 18 респондентів (32 %) зазначили, що їм довелося працювати в ускладнених організаційних умовах; 2 респондентки (3,5 %) назвали умови своєї роботи складними.

Рис. 1. Стан приміщень закладу освіти

Характеризуючи ускладнені та складні організаційні умови діяльності, деякі учасники опитування зробили такі уточнення: «Коли знаходилась у своєму місті, то бували дні, що було чути вибухи зовсім поруч, але все одно організувала дистанційне навчання. З переїздом до іншої області такої проблеми не стало.»; «Я була змушена виїхати. Працювала з телефону. У багатьох дітей, що залишилися в окупації, не було інтернету. Завдання передавали один одному партизанським способом, бо загарбники заборонили навчання за українською програмою.»; «Частина учнів змушені були виїхати за межі України і навчалися звідти. Частина батьків не мали змоги надавати дітям повноцінну допомогу, якої вони потребували, і це ускладнило мою роботу.»; «В умовах окупації навчати дітей не було можливості. Постійно була загроза обстрілів, озброєні люди на

вулицях міста, відсутність мобільного зв'язку та інтернету.»; «До 31 березня доводилось брати із собою на роботу двох неповнолітніх дітей (10 і 4 років), бо адміністрація вимагала працювати дистанційно із приміщення школи. Далі дозволили працювати із зручного мені місця, і ця проблема зникла.»; «Були такі складнощі: відсутність зв'язку, розвозила зошити із завданнями по домівках учнів.». Решта учасників опитування вважали умови праці прийнятними.

Наведені факти засвідчують високий ступінь моральної і громадянської відповідальності українських учителів, які попри складні емоційні, моральні та фізичні обставини продовжували виконувати свої професійні обов'язки.

Відповідаючи на питання про те, у який спосіб був організований освітній процес у закладі освіти, 43 респонденти (76,9 %) вказали, що це був дистанційний формат без призупинення навчання. 10 респондентів (17,7 %) здійснювали освітній процес у дистанційному форматі з призупиненням навчання на деякий час. Основними причинами призупинення навчання назвали відсутність електроенергії та інтернету. 3 респондентки (5,4 %), що перебували на окупованій росіянами території, вказали про те, що освітній процес продовжити або відновити не змогли («В умовах окупації за відсутності мобільного зв'язку та інтернету неможливо було відновити навчання.»). Таким чином, опитані вчителі засвідчили актуальність питання професійної готовності до організації освітнього процесу не лише в традиційний (очний) спосіб, а й у дистанційному форматі. Відобразимо це на діаграмі (рис. 2).

Рис. 2. Формат навчання

Переважаюча більшість учителів (94,6 %) упродовж досліджуваного періоду в своїй роботі користувалися персональним комп'ютером або ноутбуком, 31 респондент (55,3 %) у якості додаткового технічного засобу використовували смартфон. Їхні учні використовували для занять усі доступні електронні технічні засоби. При цьому 53 респонденти (94,6 %) зазначили, що крім комп'ютера, ноутбука і планшета діти користувалися під час занять смартфоном. Такий факт, з одного боку, підкреслює прагнення учнів учитися, а з іншого – свідчить про очевидні незручності та потенційні фізіологічні ускладнення, наприклад, у вигляді погіршення гостроти зору, розвитку нервозності тощо. Наведені дані беззаперечно підкреслюють необхідність забезпечення вчителів та здобувачів освіти належними технічними засобами, що дозволяють оперативно переходити на дистанційну форму навчання та водночас не наносять шкоду їхньому фізичному і психічному здоров'ю.

Ключовим об'єктивним чинником, що впливає на якість надання освітніх послуг, є забезпечення учасників процесу стабільним інтернет зв'язком. Як бачимо з наданих свідчень учителів, тільки 31 із них (55,3 %) визнали у вимушених умовах праці зв'язок стабільно нормальним. 21 респондент (37,5 %) назвали зв'язок нестабільним, переривчастим. Решта зазначили, що зв'язок був поганим або відсутнім (рис. 3).

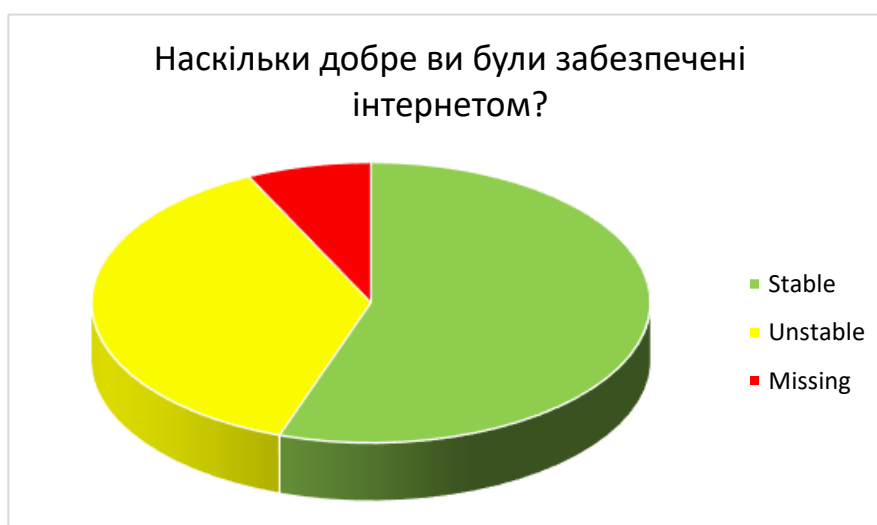

Рис. 3. Наявність стабільного інтернету для вчителів

Складнішими були умови навчання в учнів. Так, тільки 12 респондентів (21,4 %) указали, що всі діти були забезпечені стабільним зв'язком. У 39 класах (69,7 %), де працюють опитані вчителі, зв'язок був переривчастим, а в решті класів (8,9 %) – поганим або зовсім відсутнім (рис. 4).

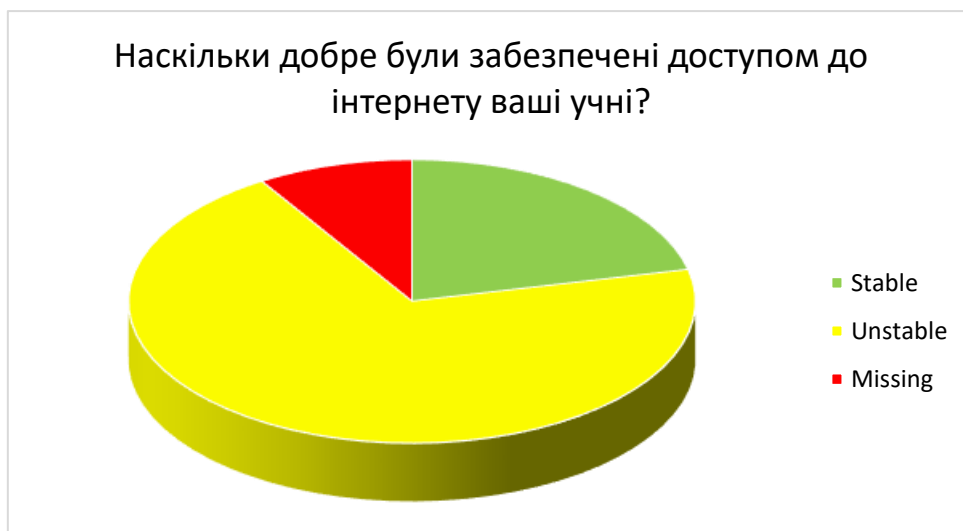

Рис. 4. Забезпечення учнів стабільним підключенням до інтернету

Відповідаючи на питання «Чи змогли всі ваші учні долучитися до навчального процесу?», позитивну відповідь дали лише 17 респондентів (30,4 %). Більшість дітей класу змогли продовжити навчання у 34 вчителів (60,7 %), меншість учнів класу – у 3 вчителів (5,4%). Дві вчительки зазначили, що діти їхніх класів не змогли продовжити навчання через окупацію населеного пункту (рис. 5). Описана ситуація дає підстави для висновку, що якість освітніх послуг у військовий час через об'єктивні обставини не може надаватися сповна за звичного організаційного устрою, а отже необхідно розробляти компенсаторні заходи для забезпечення доступу дітей до повноцінної освіти.

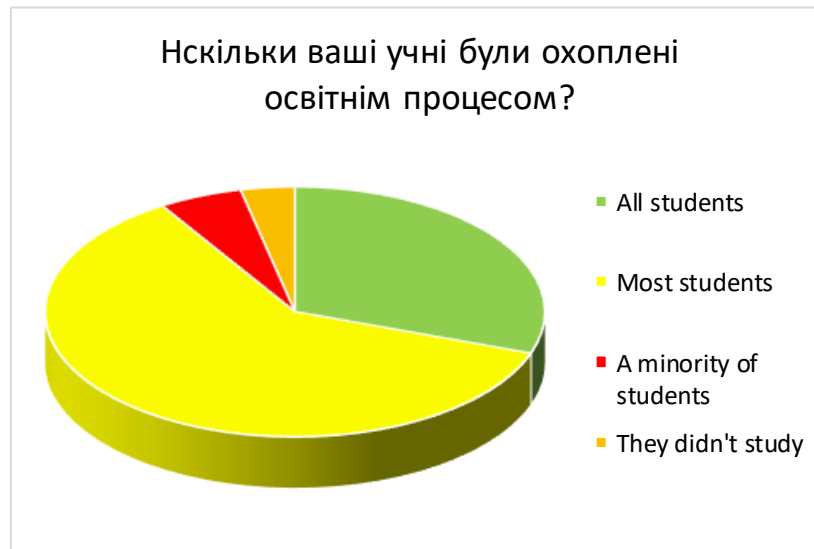

Рис. 5. Охоплення учнів навчанням

В цілому, організаційні умови умовно прийнятними для навчання учнів визнали 31 учасник дослідження від практики (55,3 %). 18 учасників (32,2 %) схарактеризували їх як ускладнені, а 4 учасники (7 %) – складними (рис. 6). Серед коментарів із поясненням ускладнень красномовними вважаємо такі: «Двоє моїх учнів працювали із-за кордону в незвичних умовах.»; «У селі ще якийсь час був український зв'язок та інтернет. Потім окупанти відключили.»; «Учні, які виїхали, потерпали через відсутність звичних для першокласників друкованих посібників.»; «Складними були переїзди та пов'язані з ними організаційні налаштування на навчання та входження в навчальний процес. Невизначеність батьків із власними можливостями також негативно впливали на дітей. Їхнє навчання ставилося в порядок денний після вирішення побутових проблем.».

Оцінки вчителів щодо організаційних умов та висловлені міркування відображають складність ситуації, в якій довелося опинитися маленьким дітям. Безумовно, такий стан не сприяв їхньому навчанню, а, отже, негативно позначався не лише на навчальних досягненнях учнів, а й на психоемоційному фоні, в цілому, на розвитку.

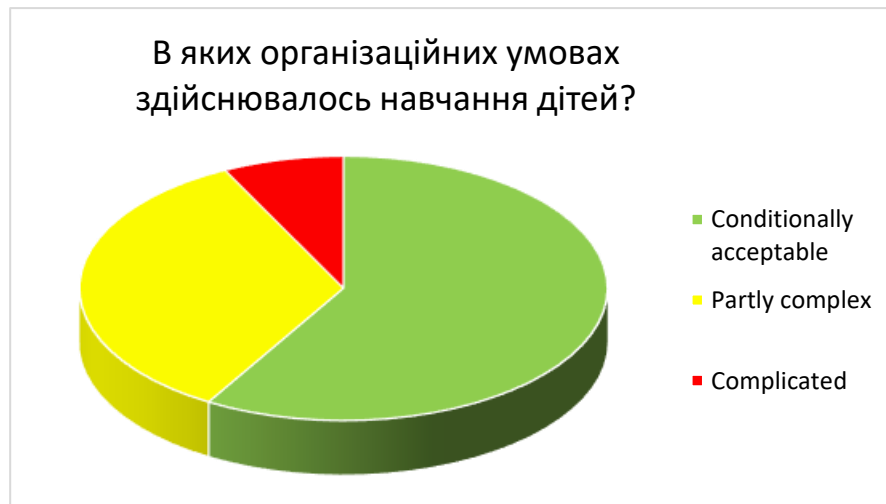

Рис. 6. Організаційні умови

Період навчання перед війною в нашій школі був пов'язаний із дистанційним навчанням, зумовленим пандемією. Тому дистанційний формат навчання, уведений від початку війни в Україні, не став новим для учасників освітнього процесу. Щодо його особливостей в описаний період, то дистанційне синхронне навчання змогли реалізовувати 20 учасників опитування (35,7 %); 30 учасників (53,6 %) комбінували синхронне навчання з асинхронним. Більшість учасників зазначили, що під час роботи користувалися додатковими електронними сервісами, такими як Google Meet, Viber, Zoom, Classroom, Wordwall, а також цифровими освітніми платформами «Всеосвіта», «На урок», «Просвіта» та іншими. Кілька вчителів записували свої уроки на відео та розміщували їх на каналі YouTube.

Характеризуючи перебіг дистанційного навчання, 43 учителя (76,8 %) з усіх опитаних змогли реалізовувати освітній процес повноцінно, як це можливо у форматі онлайн. 9 вчителів (16 %) проводили заняття за скороченою процедурою, решта вчителів зазначили, що їхнє викладання було фрагментарним (рис. 7). Вчителі зауважували, що їхні заняття часто переривалися повітряними тривогами, що вносило нервозність і подразливість у поведінку учнів.

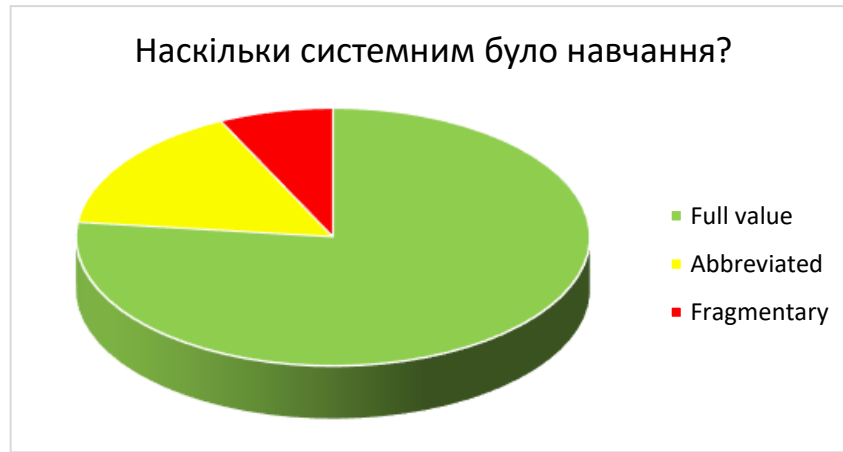

Рис. 7. Характер навчального процесу

Що стосується організації праці вчителя, то слушним доробком для наших освітян вважається методичний супровід до реалізації систем навчання у вигляді різноманітних методичних посібників, розробок (проектів) навчальних занять, дидактичних матеріалів до підручників тощо. 47 респондентів (83,8 %) мали доступ до таких матеріалів; 6 вчителів (10,8 %) зазначили, що методичних матеріалів було обмаль, а 3 (5,4 %) респондента зовсім не мали таких матеріалів (рис. 8). Однак, зважаючи на рівень фахової підготовки і досвід роботи опитаних учителів, зазначений чинник не можна вважати впливовим для належної організації освітнього процесу, навіть у такий складний період. Хоча відсутність допоміжних матеріалів для вчителів створила деякі труднощі, зокрема, збільшилися витрати їхнього часу для підготовки до занять.

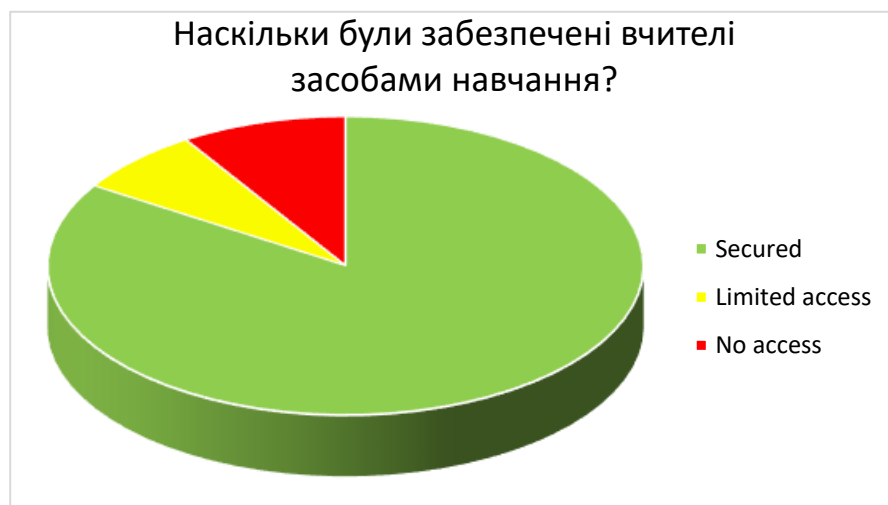

Рис. 8. Наявність навчально-методичних засобів для вчителів

4.2. Характеристика навчального процесу

Ключовим вимірником результативності освітнього процесу є показник, що відображає навченість учнів – міра засвоєння змісту освіти й основа для подальших навчальних досягнень. Ми поставили вчителям таке питання: «Якою мірою, на вашу думку, учні змогли засвоїти навчальний матеріал за II півріччя навчального року?». Результати опитування були такими: 18 вчителів (32 %) вважають, що їхні учні цілком засвоїли запланований навчальний матеріал; 35 педагогів (62,5 %) переконані, що їхні учні засвоїли навчальний матеріал частково. Такі міркування, на нашу думку, є суб'єктивними, оскільки вони не підтверджені моніторинговим вивченням навчальних досягнень учнів. Учителі так прокоментували свої відповіді: «Учні, які були наполегливими і мали достатні технічні можливості, засвоїли цілком»; «Це залежало переважно від сумління дітей»; «Є різні соціальні умови, в яких живуть учні, різні технологічні моменти, є група учнів, яким складно навчатися в таких умовах, їм потрібна додаткова підтримка»; «Є діти, які по-різному сприймають навчальний матеріал, кількість зусиль, які вони прикладають, у всіх різна»; «Не можу сказати точно, оскільки не мала змоги перевірити якість знань в цілому».

Характер взаємодії учасників освітнього процесу є одним із чинників, що впливає на успішність навчання учнів і результативність педагогічної діяльності вчителя. В умовах військового стану ця позиція є особливо впливовою, оскільки доброзичливі і турботливі людські стосунки стають першорядними у шкільному середовищі. Часто вони виконують компенсаторну функцію у ситуації, коли превалюють негативні впливи на людину, як то: трагічні життєві обставини, відчуття або очікування загроз, гнітюча інформація, побутові ускладнення тощо. Оцінюючи свій психологічний стан, 27 учасників (48,2 %) опитування визначили його як нестабільний, а 3 учасники (5,4 %) – як нервовий. 23 респондентам (41 %) вдалося зберегти спокійний стан. Вчителі залишили такі коментарі: «Спочатку я була в шоці, бо не знала, як буде відбуватися навчання, а потім все нормалізувалося, звикла до сирен, призупиняла уроки, після відбою всі знову приєднувалися до занять»; «Коли ходила на роботу до школи працювати

дистанційно з двома власними дітьми, мій стан був дуже нервовим, а коли стала працювати з переміщеного безпечного місця, – спокійний». Іншу картину ми побачили в оцінці вчителями психологічного стану учнів. Так, майже удвічі менше вчителів, а саме 12 (21,4 %), схарактеризували стан більшості учнів класу як спокійний; 39 учителів (69,7 %) назвали його нестабільним і мінливим; 2 респонденти (3,5 %) – нервовим, збудженим. Педагоги відзначили, наприклад, таке: «Все відбувалось по-різному. Діти, які виїхали в інші регіони, були більш спокійні, а ті, що залишилися на місці були дуже збуджені, при пострілах здригалися і бігли в свої укриття»; «Діти відчувають нові емоції у зв'язку з воєнним станом, але мало хто в змозі точно визначити, описати, що саме вони переживають»; «За спостереженнями батьків, діти щоранку з нетерпінням очікували на онлайн зустріч із вчителем та однокласниками, від цього їхній настрій покращувався. Під час уроків учні були активними в роботі. Діти отримували задоволення від роботи та спілкування, це їх заспокоювало». Як бачимо, продовження освітнього процесу під час війни виконувало заспокоюючу роль, спілкування з однокласниками і вчителем відволікало їх від страшної і незрозумілої реальності.

Переконливий і виразний масив інформації вдалося зібрати у відкритій частині анкети, де учасники дослідження вільно висловлювали свої міркування. Оскільки навчання дітей під час військового стану стало для нашої освіти унікальною практикою, ми з'ясували, які уміння виявилися найбільш корисними в таких умовах. Названі вміння ми диференціювали на основі класифікації загальнонавчальних умінь (за О. Савченко) на такі групи:

- когнітивні: порівнювати і зіставляти факти, виділяти головне, оцінювати ризики, перемикатися з одного виду діяльності на інший, сприймати й швидко опрацьовувати нову інформацію, розрізняти фейкову і правдиву інформацію, критично мислити, обчислювати, аналізувати тексти, спостерігати, розмірковувати, запам'ятовувати;

- діяльнісні та самоорганізаційні: комунікувати онлайн, планувати свою діяльність, вчитися самостійно, працювати з гаджетами самостійно за

інструкцією, організувати робоче місце, виконувати онлайн завдання, працювати з комп'ютером або телефоном, користуватися онлайн ресурсами, приєднуватися та працювати з цифровими сервісами, користуватися підручником онлайн, знаходити додаткові відомості, виконувати тести онлайн, працювати з інтерактивними аркушами, усно й письмово висловлювати свої думки, співпрацювати з іншими, працювати з додатковою літературою, працювати з презентаціями, виконувати навчальні проєкти, працювати з хмарними сервісами;

- регулятивні: концентрувати увагу, слухати і чути, дивитися і бачити, зосереджуватися на предметі діяльності, керувати своїми емоціями, витримувати стреси, дотримувати правил під час роботи, позитивно ставитися до навчання, самоорганізовуватись, виявляти ініціативу, бути самостійними і відповідальними, бути цілеспрямованим, вміння швидко налаштовуватися на роботу після сигналу «відбій повітряної тривоги»;

- рефлексивні: висловлювати свої емоції, здійснювати самоперевірку, оцінювати емоційний стан, аналізувати власну діяльність, опанувати собою.

Як бачимо, учителі акцентують увагу на групах умінь, що дозволяють здійснювати навчання в дистанційному режимі з великою мірою самостійності учнів. Проте, відповідаючи на питання: «Яких умінь найбільш бракувало вашим учням під час навчання в умовах воєнного стану?», найчастіше респонденти зазначали такі: вчитися самостійно; концентрувати увагу і зосереджуватись; керувати емоціями; швидко організовуватися; самостійно приймати рішення; повноцінно висловити свою думку, чітко формувати і ставити запитання; організовуватись у роботі; раціонально використовувати свій час; бути відповідальними. Така картина підкреслює, що формат дистанційного навчання не цілком прийнятний для початкової школи; працювати в умовах воєнного часу особливо складно для малих дітей («Важко зосередитись, коли чуєш вибухи»). Ці факти необхідно першорядно брати до уваги під час проєктування і здійснення освітнього процесу.

4.3. Найбільш затребувані якості для навчання в кризових умовах

Щодо професійних умінь і якостей, які виявилися найбільш корисними для роботи вчителів в умовах воєнного стану, то надані відповіді ми диференціювали на основі класифікації компетентностей учителя початкових класів. Було виділено такі групи умінь і якостей:

- управління освітнім процесом. У цій групі об'єднані вміння, що свідчать про здатність учителів оперативно реагувати на змінені умови праці і в цих умовах раціонально та безпечно організувати освітній процес у класі. Вчителі відзначили такі свої якості: ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення; вміння організувати свою діяльність для досягнення поставлених цілей; здатність приймати рішення; вміння мобілізувати всі свої навички та здібності в складних умовах; готовність до корекції у плануванні навчального матеріалу; вміння залучати учнів до активної роботи. Як бачимо, вчителі у відповідях відобразили свою рішучість та активність в організації освітнього процесу, вони показали свою готовність до самостійного керівництва навчанням дітей.

- володіння дидактичними і методичними засадами навчання; До цієї групи увійшли визначені вчителями такі професійні надбання: вміння реалізувати проблемно-пошукові та творчі методи роботи; обирати доцільні до освітньої ситуації форми і види діяльності; гнучкість, критичне мислення; прогностичні та рефлексивні професійні вміння; здатність швидко переключатися з одного виду діяльності на інший; уміння виділити головне та подати матеріал чітко, доступно, творчо, цікаво; вміння добирати такі методи та прийоми навчання, щоб учням було легко засвоїти інформацію, щоб вони самі захотіли дізнатися більше; подавати матеріал доступно, чітко, цікаво; вміння планувати час. Зауважимо, що вчителі у своїх відповідях не звужувались до опису конкретно предметних умінь, натомість виділяли професійні якості загально педагогічного плану. Значна кількість респондентів особливо виділили вміння, пов'язані з цифровою грамотністю, зокрема такі: володіння інформатично-комунікативними технологіями, вміння працювати з онлайн-ресурсами,

сервісами, мультимедійними засобами; уміння знаходити в мережі необхідну інформацію; уміння створювати інтерактивний навчальний контент; уміння супроводжувати асинхронне навчання; уміння варіювати інтернет ресурсами. Помітно, що серед професійних компетентностей превалюють такі, що дозволяють оптимізувати освітню діяльність у складних обставинах.

- партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу. До групи віднесли вміння і навички, що характеризують знання психологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку, розуміння особливостей становлення у них пізнавальних процесів учнів. Вчителями виділення такі якості: знання психології та внутрішньої мотивації дітей; вміння надавати дітям психологічну підтримку, допомогти їм адаптуватися до нових умов навчання; розуміння особливостей сприйняття учнями навчального матеріалу; володіння техніками психологічного розвантаження і врегулювання емоційного стану тощо; стресостійкість, гнучкість і врівноваженість, уміння керувати емоціями. Із такого переліку помітно, що вчителю необхідно володіти компетентностями практичного психолога, оскільки налагодження психологічно сприятливої атмосфери в ситуації військових дій має першочергове і вартісне значення. Особливо цінними у ситуації навчання у воєнний час, на наш погляд, є професійні уміння, пов'язані з налагодженням дружніх і довірливих суб'єкт-суб'єктних відносин з учнями і їхніми батьками. Вчителі описали такі свої здатності: підтримання партнерських стосунків; вміння налаштувати освітній процес так, щоб він був комфортним для дітей; забезпечення підтримки учнів у складних умовах воєнного стану, заохочення їх до навчання; налагодження результативної співпраці з батьками; забезпечення умов для спілкування учнів між собою; вміння захоплювати дітей конкретними справами; об'єктивно оцінювати результати праці один одного; спільно намічати перспективи.

- організація безпечного освітнього середовища. До цього блоку увійшли такі уміння: організувати заняття в синхронному й асинхронному режимах; забезпечувати мобільність процесу навчання (змінювали кожні 10 хвилин види діяльності, використовуючи для цього різні онлайн платформи та

інтерактивні вправи); тримати в полі зору всіх учнів; застосовувати індивідуальний підхід до кожного учня; здійснювати індивідуальний та диференційований підхід до навчання; утримувати спокійну атмосферу під час занять.

Наведемо відповідь, у якій, на наш погляд, акумулювались ключові фахові якості вчителя, що працює під час війни: «Потрібна любов до дітей та професії, вміння критично і системно мислити, керувати емоціями, працювати творчо і креативно, спілкуватися і співпрацювати з учнями та батьками, колегами, емоційна стабільність, спостережливість, педагогічний такт, організаційні та комунікативні здібності, вміння прогнозувати і планувати навчальний процес, прагнення до саморозвитку і самовдосконалення».

Під час опитування ми спонукали вчителів до рефлексії власного досвіду в перерізі обставин війни, за яких довелось працювати. Респонденти зазначили, якого досвіду їм бракувало. Найчастіше зустрічалася відповідь: «Не було взагалі досвіду роботи в умовах воєнного стану». Всі наведені конкретніші міркування ми об'єднали у групи відповідно до сфер прикладання зусиль, а саме:

- психологічна підтримка себе та інших. До цієї групи віднесли такі аспекти, яких бракувало: досвіду роботи з дітьми у стресових критичних ситуаціях; психологічних технік для заспокоювання дітей і зняття у них стресів; володіння дихальними вправами на приборкування у дітей тривоги; керування емоціями за екстремальних умов; слів підтримки і зацікавленості від адміністрації закладу освіти;
- безпека життєдіяльності. Виявлено потреби вчителів у формуванні досвіду домедичної підготовки; правильного реагування на сигнали повітряної тривоги під час уроків; фільтрації інформаційного потоку;
- методична підтримка. Зазначено брак методичних рекомендацій щодо організації навчання за військової ситуації; способів організації зворотного зв'язку з учнями; матеріалів для обмежених у часі дистанційних занять; досвіду організації формульованого оцінювання в умовах дистанційного навчання; методичних прийомів підтримки уваги учнів;

- цифрова грамотність. Вчителі відзначили недостатнє володіння комп'ютерними технологіями, зокрема вміння застосовувати у роботі різні онлайн-платформи, користуватися інструментами для дистанційного навчання, взаємодіяти з учнями у хмарних сервісах; доступу до ігрових платформ; уміння створювати інтерактивні аркуші.

Подані міркування свідчать, що виняткові обставини війни позначилися на роботі вчителя, а особливо на його психологічному стані. Педагоги сконцентрували свої зусилля на забезпеченні неперервного освітнього процесу та на психоемоційній допомозі учням. Самі ж вони потребували моральної підтримки з боку адміністрації закладу освіти, методичних і психологічних служб. Особливість ситуації зумовила необхідність збагатити педагогічний досвід учителів специфічними для обставин інформацією і способами дій із галузей практичної психології, цивільної безпеки, інформаційно-комунікативних систем, що допоможе здійснювати професійні функції в умовах воєнного стану.

4.4. Запити вчителів початкових класів щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану

Найбільш важливим для створення картини освіти під час війни, на нашу думку, є обсяг даних, здобутий у результаті аналізу рекомендаційної частини анкети. У плані організації освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного стану респондентами були висловлені побажання щодо:

- формату навчання молодших школярів: реалізувати дистанційне навчання із чітким розкладом занять, що дозволить зберегти життя всіх учасників освітнього процесу і забезпечить певну стабільність їхнього психологічного стану; на заняттях у синхронному режимі більше часу використовувати для соціально-психологічної адаптації дітей до ситуації, решту часу, по можливості, присвятити роботі в асинхронному режимі; враховуючи стресову ситуацію в умовах війни, не перевантажувати учнів лише дистанційним (синхронним) навчанням, для окремих предметів (мистецтво, фізична культура, технології) періодично застосовувати асинхронне навчання; час від часу пропонувати дітям

невеликі за обсягом домашні завдання, що дозволить підтримувати на належному рівні їхню самоорганізованість і самодисципліну;

- умов навчання: адаптувати навчальні програми; оптимізувати навчальне навантаження; необхідні чіткі роз'яснення щодо організації навчального процесу в тих закладах освіти, які перебувають поблизу зони бойових дій, зокрема, в Донецькій області; для успішного перебігу навчального процесу передусім необхідно організувати батьків молодших школярів; місце проведення занять має бути безпечним для всіх; найдоцільніше вчителів проводити уроки з дому, оскільки відчувається більша безпека та психологічна підтримка рідних; у кожному місті, що приймає внутрішньо переміщених осіб, необхідно створити консультативні центри, у яких би були належні технічні засоби для дистанційного навчання; потрібна допомога дієвими рекомендаціями, базами навчальних та методичних матеріалів;

- часу і тривалості занять: тривалість занять скоротити для можливості збільшення часу на творчі і дослідницькі роботи, що може відволікти дітей від війни; проводити заняття малими групами тривалістю 20-25 хвилин; кількість занять на день має бути вдвічі меншою, ніж під час дистанційного навчання у мирний час; тривалість уроків потрібно варіювати залежно від емоційного стану, в якому перебувають діти;

- матеріально-технічного забезпечення: наявність технічних засобів та стійкого інтернет зв'язку для вільного доступу до онлайн сервісів; забезпечити всіх учнів підручниками і навчальними посібниками в електронному вигляді; створити електронні збірки дидактичних матеріалів (вправ, задач, тренажерів тощо) у цікавій ігровій формі з моментальним зворотнім зв'язком; необхідна державна програма з обліку проведення уроків, обліку успішності учнів (електронний щоденник), завдяки якій учитель може з будь-якої точки перевірити виконану роботу учня, її результат знатимуть і діти, і батьки, адміністрації шкіл можуть легко комунікувати з вчителями, відстежувати час проведення уроків, дотримання розкладу, вчитку годин та матеріалу; необхідно забезпечити

коштами на оплату безлімітного інтернету, окремим смартфоном для створення груп для швидкої комунікації з батьками, дітьми та вчителями.

У підсумок зазначеного можна констатувати узагальнену думку вчителів про те, що під час війни освітній процес має здійснюватися у дистанційному форматі («Немає гарантій, що під час ракетної загрози не буде прямого попадання у школу. У нашому селищі 29 березня о 9.00 двома ракетами розбомбили школу. Це сталося миттєво»). Доцільно комбінувати синхронне та асинхронне навчання; для учнів першого класу прийнятне проведення занять у вигляді «ресурсних зустрічей» («Учитель на початку заняття розглядає з учнями складні навчальні вправи; потім організовується міні-діалог, під час якого діти висловлюють свої думки; закінчується зустріч творчою вправою»; «Обов'язково після всіх занять висловлювали один одному побажання, щоб закінчилася війна, щоб у всіх дорослих і дітей були цілими домівки, щоб був мир...»). Для успішного навчання дітей у онлайн форматі потрібна допомога батьків, особливо в першому і другому класах («Раз на тиждень або щодня забезпечуємо батьків методичними підказками, як допомогти дитині опанувати навчальні теми в умовах асинхронного навчання»). Не оминули вчителі проблем матеріального плану, вони відзначили потреби в забезпеченні стабільного зв'язку, належними технічними засобами не за власні кошти.

У рекомендаційній частині анкети респонденти заявили про бажання мати розроблені для них настанови від авторів програм щодо оптимізації навчального матеріалу, який підлягає вивченню в умовах об'єктивних обмежень. Своєю чергою ми запропонували вчителям висловити власні міркування щодо бачення шляхів адаптації змісту освіти до навчання в умовах війни. Одержані пропозиції можна звести до таких узагальнень:

- методичні рекомендації потрібні, проте програми і підручники змінювати не потрібно; педагоги самостійно на основі методичних рекомендацій скорегують навчальний матеріал;

- ущільнити програмовий матеріал, враховуючи емоційний стан учнів, пригнічення у дітей під час війни когнітивних процесів, але це робить учитель індивідуально, зважаючи на навчальні можливості своїх учнів;
- створення інтерактивних підручників;
- потрібно адаптувати програми, зважаючи на особливості умов дистанційного навчання, а саме: в умовах воєнного часу, в умовах переїзду немає можливості проводити досліди, практичні заняття, екскурсії (лише віртуальні);
- необхідні рекомендації дітям щодо проведення лабораторних і практичних в домашніх умовах;
- є потреба в рекомендаціях для батьків з алгоритмами виконання навчальних завдань;
- доцільно було б доповнити підручники відеопоясненнями для самостійного прослуховування чи опрацювання теми, які стали б доречними не лише під час дистанційного навчання, а й в опануванні тем, яких дитина не зрозуміла.

Проаналізовані відповіді респондентів засвідчили їхню здатність користуватися академічною свободою, наданою чинною в Україні концепцією освіти. Висловлені пропозиції здебільшого торкаються питань, які полегшують працю вчителя та умови навчання дітей під час війни. У відповідях більшості респондентів виразно простежується турбота за психологічний стан учнів, прагнення забезпечити їхній комфорт і безпеку. Однак 51 вчителі (91 %) зазначили, що гостро потребують професійних порад від практичних психологів, які допоможуть всім учасникам освітнього процесу якомога безпечно пережити лихоліття. Одна респондентка написала «Під час воєнного стану психологічні служби країни в інформаційному просторі постійно надавали консультації з різних аспектів для учасників освітнього процесу. Та матеріалу дуже багато і фізично не реально все швидко знайти і прочитати. Тому вважаю необхідне фінансування діяльності шкільних психологів, які своєчасно реагують на потреби окремої шкільної спільноти і допомагають у конкретних ситуаціях». Інші пропозиції стосувалися таких аспектів:

- потрібні записи відеоконсультацій або та анімованих коміксів із різних питань (особливо – про подолання підвищеної тривожності, агресії, панічних атак, про особливості спілкування з рідними, про встановлення психологічної рівноваги в умовах війни), а вчителі оберуть потрібні їм або учням; можливо це буде єдиний канал або сайт психологічної підтримки з консультаціями відомих в Україні психологів, лікарів, медіа осіб та інших;
- є гостра потреба в консультуванні батьків учнів, як підтримати та заспокоїти дітей під час воєнних дій; це можуть бути рекомендації психологів – чіткі, зрозумілі та короткі (до 3 хвилин для дітей, до 6 хв – для дорослих);
- необхідно створити центри спілкування для психоемоційного розвантаження дорослих і дітей; там можна було б, наприклад, проводити тренінги з педагогами, з групами батьків та дітей, які потребували б цієї допомоги;
- потрібно забезпечити психологічною підтримкою дітей, чий батьки служать у ЗСУ, а також тим, що вони бачили на власні очі обстріли та вибухи;
- доречними були б заняття з психологом у онлайн форматі для учнів, батьків.

У вересні 2022 року в закладах загальної середньої освіти України розпочався новий навчальний рік. Його організаційні засади врегульовано правовими умовами для продовження учнями здобуття загальної середньої освіти (наказ МОН «Про деякі питання зарахування до закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні» від 13.05.2022 № 438) та іншими правовими актами. До першочергових завдань функціонування системи освіти в умовах правового режиму воєнного стану віднесено створення максимально безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу; відновлення пошкоджених закладів освіти, їх матеріально-технічної бази та засобів навчання; переміщення закладів освіти та учасників освітнього процесу з тимчасово окупованих територій на підконтрольну Україні територію; забезпечення доступності, безперервності та рівного доступу до навчання вимушено переміщених дітей; підтримка психологічного здоров'я учнів та низка

інших. Наразі впроваджено чотири моделі організації навчання: очна, дистанційна, змішана та індивідуальна (екстернат або сімейна) форми. Незалежно від місцеперебування українським дітям надана можливість навчатися за вітчизняними програмами і підручниками.

Згідно з результатами проведеного опитування, вчителі початкової школи самостійно приймали рішення щодо планування процесу навчання в новому навчальному році. Більшість із них продовжили опрацьовувати з учнями навчальний зміст у звичній послідовності та в звичайному темпі; частина – спланували діяльність на основі даних вхідного діагностування, яке засвідчило навченість учнів, тобто їхню готовність до подальшого навчання на основі залишкових результатів; інші – розпочали навчання з тематичних блоків, які не змогли опрацьовати на кінець попереднього року.

Зважаючи на наші попередні висновки, що свідчать про доволі строкату картину побудови освітнього процесу на різних територіях країни та значні відмінності в можливостях організувати повноцінне навчання в новому навчальному році, в Інституті педагогіки НАПН України було прийнято рішення зосередити зусилля на підтримці вчителів і їхніх учнів. Зокрема для початкової школи були створені навчально-методичні кейси, укомплектовані матеріалами, які дозволяють здійснювати навчання у різних форматах його організації. Це електронні примірники підручників і навчальних посібників, презентації до уроків, відеозаписи онлайн уроків, тести для контролю навчальних досягнень, записи вебінарів з методичними рекомендаціями для вчителів тощо. Кейси розміщені на сторінці відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко на фейсбуку¹¹. Особливо корисними в ситуації навчання під час війни стали інтерактивні електронні додатки до підручників, створені у співпраці з видавництвом «Ранок»¹². Це сучасний інтерактивні засоби навчання, які цілісно презентують навчальний матеріал з кожної теми шкільних предметів, вони дають змогу навчатися з будь-якого куточку світу, не потребують постійного інтернету,

¹¹ <https://www.facebook.com/groups/pochosvita>

¹² <https://ua.izzi.digital/#/>

адаптовані до будь-якого гаджета, мають зручну систему навігації. За їх допомогою діти зможуть не лише опанувати весь необхідний теоретичний матеріал, а й виконувати різноманітні цікаві завдання, самостійно перевіряти правильність їх виконання, переглядати навчальні фільми й анімації, грати в ігри, мандрувати світом 3D, складати пазли та багато іншого. Максимально придатним для організації самостійної навчальної діяльності молодших школярів в умовах значних ресурсних обмежень став мобільний застосунок «Вивчаю – не чекаю», створений освітніми організаціями War Child Holland та Громадська спілка «Освіторія» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України. Донорами цього проєкту стали UBS Optimus Foundation, Jacobs Foundation, Roger Federer Foundation і Fourfold Foundation. До розроблення навчального контенту застосунку долучалися й науковці відділу. Метою проєкту стало надання всім українським учням 1–4 класів можливості навчатися за українськими навчальними програмами у будь-якій точці світу та за будь-яких організаційних умов. Застосунок містить пізнавальні анімаційні та відеоуроки з математики, які розроблені за підходами мікронавчання. Це невеличкі за тривалістю заняття, що подають суть навчальних тем згідно з календарним плануванням уроків. Їх доповнюють навчальні інтерактивні мініігри для закріплення вивченого матеріалу.

5. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Початкова освіта в Україні після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року продовжувала функціонувати, незважаючи на серйозні виклики, пов'язані з війною. Це стало можливим як завдяки створенню впродовж короткого часового періоду владою України засад інституційно-правового регулювання освітньої сфери на період дії воєнного стану, так і фахівцям початкової освіти – їх громадянській позиції, моральній відповідальності, професійним кваліфікаціям.

2. Освітній процес в період після 24 лютого по закінченні 2021/2022 навчального року проходив у надскладних умовах: частина закладів освіти зазнала руйнації чи пошкоджень внаслідок бомбардувань та обстрілів, вчителі зазнавали стресу через обстріли та повітряні тривоги, переміщення до нового місця проживання. Найскладніша ситуація фіксувалася на окупованих територіях, де вчителі зазнавали залякувань з боку окупантів, їхнє життя та здоров'я знаходилося під загрозою, була заборона використання українських підручників, відсутність інтернету. Російські загарбники використовували всі методи для геноциду української нації.

3. Потребує подальшого розвитку та адаптації до нових умов дистанційний формат навчання, який виявився базовим в умовах воєнного стану. Маючи досвід проведення дистанційного навчання в умовах пандемії COVID-19, фахівці початкового навчання у цілому змогли організувати навчальний процес. Водночас такі аспекти хоча відсутність/нестабільність інтернету, відсутність у частині сімей технічних засобів для навчання серйозно ускладнюють проведення занять, що актуалізує розроблення та впровадження центральною, регіональною та місцевою владою стратегії та цільових програм підтримки дистанційного навчання в Україні в умовах воєнного стану в контексті забезпечення технічними засобами навчання;

- оптимізація формату дистанційного навчання (синхронне/асинхронне, використання електронних сервісів тощо).

Така стратегія має будуватися за принципом багатоваріантності для різних ситуацій воєнного стану в різних регіонах країни.

4. Потребує підтримки в цей складний для України та української освіти час вчительство. Йдеться передусім про системну політику влади щодо психологічної підтримки. Не менш важливим є розроблення методичного забезпечення (методичних рекомендацій для навчання в умовах війни, адаптацію навчальних програм і підручників).

ДОДАТКИ

Шановні колеги! Співробітники відділу початкової освіти імені О.Я. Савченко і відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України просять відповісти на низку запитань на умовах анонімності. Ваші відповіді важливі для вивчення досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Виділіть іншим кольором правильну, на Вашу думку, відповідь або напишіть свою. Опитування займе близько 20 хвилин. Завчасно вдячні за допомогу!

I. Соціально-демографічний паспорт респондента/респондентки.

1. Яка Ваша вікова категорія?

до 30 років

30 – 39 років

40 – 49 років

50 – 59 років

60 років або більше

2. Яка Ваша стать?

Жіноча

Чоловіча

3. Область України, в якій знаходиться Ваш заклад освіти _____

4. Який тип населеного пункту, де знаходиться Ваш заклад освіти?

Місто

Містечко

Селище міського типу

Село

5. Чи Ваш навчальний заклад був переміщений?

А. Ні

Б. Так

6. Чи Ваш населений пункт знаходився під окупацією рф під час навчального процесу?

А. Ні

Б. Так

7. Яким було Ваше місце перебування під час проведення занять після 24 лютого 2022?
- А. Працював/працювала у звичайному місці проживання.
 - Б. Працював/працювала в Україні, але в переміщеному місці.
 - В. Працював/працювала з-за кордону.
- Інша відповідь _____
8. Ваша освіта та кваліфікація: _____
9. Ваша посада _____
- А. Вчитель початкових класів
 - Б. Вихователь
 - В. Заступник директора, вчитель
10. Чи відчували Ви якість прояви насильства під час Вашої роботи (фізичне, психологічне, адміністративне, гендерне, інше) після початку військової агресії 24 лютого 2022?
- А. Ні
 - Б. Так (якщо можете, уточніть яке та з боку кого) _____

II. Змістова частина.

II.1 Інфраструктура.

11. У якому стані находився Ваш заклад освіти?
- А. Не постраждав під час війни.
 - Б. Частково постраждав.
 - В. Повністю зруйнований.
- Інша відповідь _____
12. У яких організаційних умовах доводилось Вам працювати?
- А. У нормальних
 - Б. В ускладнених
 - В. У поганих (поясніть чому) _____
- Інша відповідь: _____

II.2 Організація освітнього процесу.

13. Як організувався освітній процес у Вашому закладі освіти?
- А. У дистанційному форматі без призупинення (лише на канікули).
 - Б. У дистанційному форматі з призупиненням (на переміщення (інше) та з відновленням (дата _____))

В. Не відновлено (назвіть причину) (*У разі такої відповіді опитування завершується*) _____

Інша відповідь _____

14. Якими електронними технічними засобами Ви користувалися для проведення уроків (*можна указати кілька відповідей*)?

А. Комп'ютер або ноутбук

Б. Планшет

В. Телефон

Інша відповідь _____

15. Якими електронними технічними засобами користувалися Ваші учні для занять (*можна указати кілька відповідей*)?

А. Комп'ютер або ноутбук

Б. Планшет

В. Телефон

Інша відповідь _____

16. Яким був у Вас інтернет зв'язок за якістю?

А. Стабільно нормальним.

Б. Переривчастим.

В. Поганим.

Інша відповідь _____

17. Яким був зв'язок за якістю у Ваших учнів (*можна указати кілька відповідей*)?

А. Стабільно нормальним.

Б. Переривчастим.

В. Поганим.

Інша відповідь _____

18. Чи змогли всі Ваші учні долучитися до навчального процесу?

А. Всі.

Б. Не всі, але більшість.

В. Не всі, меншість.

Г. Жоден із учнів. (*У разі такої відповіді опитування завершується*)

Інша відповідь: _____

19. У яких організаційних умовах доводилось навчатися більшості учнів?

- А У звичних.
 - Б В ускладнених.
 - В У складних (поясніть) _____
- Інша відповідь: _____

20. Як організаційно відбувалися Ваші уроки?

- А Повноцінно, як це можливо у форматі онлайн.
 - Б За скороченою процедурою.
 - В Нестабільно (поясніть). _____
- Інша відповідь: _____

21. Яким був формат організації уроків?

- А. Дистанційне (синхронне) навчання.
 - Б. Комбінація дистанційного та асинхронного навчання.
 - В. З додатковим використанням онлайн-ресурсів (укажіть, яких саме)
- _____

Інша відповідь _____

22. Чи всі учні під час навчання мали підручники?

- А Всі.
 - Б Не всі.
 - В Жоден не мав.
- Інша відповідь: _____

23. Чи достатньо у Вас було навчально-методичних матеріалів?

- А Достатньо.
 - Б Не достатньо.
 - В Не було жодних.
- Інша відповідь: _____

II.3. Зміст освіти

24. Як Ви змогли опрацювати з учнями навчальний матеріал?

- А Опрацювали весь запланований матеріал.
 - Б Опрацювали лише найважливіший.
 - В Опрацювали незначну частину із запланованого.
- Інша відповідь: _____

25. Чи отримували Ваші учні домашні завдання?

- А Завжди.

Б Час від часу.

В Не мали.

Інша відповідь: _____

26. Чи вдавалося Вам перевіряти завдання, що виконували учні?

А Завжди.

Б Час від часу.

В Не мала/не мав такої можливості.

Інша відповідь: _____

27. Якою мірою, на Вашу думку, учні змогли засвоїти навчальний матеріал за II півріччя 2022?

А Цілком засвоїли.

Б Засвоїли частково.

В Не засвоїли.

Інша відповідь: _____

II.4. Психологічний стан.

28. Як Ви оціните свій психологічний стан під час роботи?

А Спокійний.

Б Нестабільний.

В Нервовий.

Інша відповідь: _____

29. Як Ви оціните психологічний стан більшості учнів під час уроків?

А Спокійний.

Б Мінливий.

В Збуджений.

Інша відповідь: _____

II.5. Оцінка досвіду.

30. Які вміння учнів виявилися найбільш корисними під час навчання в умовах воєнного стану?

Ваша відповідь: _____

31. Яких умінь найбільш бракувало Вашим учням під час навчання в умовах воєнного стану?

Ваша відповідь: _____

32. Які Ваші професійні вміння виявилися найбільш корисними для роботи в умовах воєнного стану?

Ваша відповідь: _____

33. Якого досвіду Вам бракувало?

Ваша відповідь: _____

III. Рекомендаційна частина

Якщо можете, сформулюйте Ваші рекомендації щодо:

а) організації навчального процесу в умовах воєнного стану (місце проведення, умови, матеріально-технічне забезпечення, час і тривалість занять тощо)

б) змісту навчання (чи потрібно адаптувати програми, підручники, чи потрібно готувати методичні рекомендації тощо)

в) забезпечення нормальної психологічної атмосфери (чи потрібні консультації психологів для вчителів, чи потрібні консультації психології для учнів, чи потрібні консультації психологів для батьків, стосовно яких аспектів потрібні консультації психологів)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Колектив авторів:

Бібік Надія, головний науковий співробітник відділу початкової освіти імені О.Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України;

Локшина Олена, завідувач відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;

Онопрієнко Оксана, завідувач відділу початкової освіти імені О.Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Топузов Олег, віце-президент НАПН України, директор Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України.

Результати онлайн опитування «Організація початкової освіти в 2022 році в умовах воєнного стану»: аналітичний звіт / (електронне видання). Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2023.